

Міністерство освіти і науки України
Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола
Юридичне відділення

Циклова комісія юридичних дисциплін

МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КУРСОВА РОБОТА

з дисциплін:

«Цивільне право», «Цивільне процесуальне право»

на тему:

**ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ
У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ**

Виконав:

студент групи Пб 41
Островський Степан

Науковий керівник:

к.ю.н., доцент
Гелецька Ірина Олександрівна

Національна шкала: _____

Шкала коледжу: _____

Оцінка ECTS: _____

Тернопіль, 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ.....	5
1.1. Суть та визначальні ознаки захисту інтересів дітей.....	5
1.2. Законодавчі форми та юрисдикційні способи відновлення порушених прав.....	8
РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	13
2.1. Предметна та суб'єктна юрисдикція сімейних спорів.....	13
2.2. Участь дитини в цивільному процесі: права, обов'язки та гарантії.....	16
2.3. Особливості підготовки та розгляду позовів даної категорії по суті.....	18
РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ В НАКАЗНОМУ ТА ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	22
3.1. Процедура видачі судового наказу про забезпечення матеріальних інтересів дитини.....	22
3.2. Розгляд справ щодо усиновлення та інших питань охорони дитинства в окремому провадженні.....	25
ВИСНОВКИ.....	29
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	31

ВСТУП

Визнання дитини самостійним суб'єктом права зумовлює імперативну необхідність врахування її інтересів як таких, що потребують пріоритетної охорони у правовій системі та суспільному житті. Через свою природну вразливість, зумовлену відсутністю повної фізичної та інтелектуальної зрілості, дитина об'єктивно не здатна самостійно відстоювати власні права. Це вимагає від держави надання їй посиленних гарантій безпеки, які значно перевищують стандарти захисту повнолітніх осіб. Саме тому фундаментального значення набуває принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, закріплений як у міжнародно-правових актах, так і у вітчизняному законодавстві.

Як свідчить правозастосовна практика та численні наукові розвідки, найдієвішим механізмом поновлення порушених сімейних прав є юрисдикційна форма, насамперед - судовий захист. Саме суд здатен гарантувати особі максимально повне та ефективне відновлення її порушених, невизнаних чи оспорюваних прав. Гарантоване Конституцією право дитини на судовий захист деталізується також у цивільному процесуальному законодавстві, зокрема у статті 4 ЦПК України, яка закріплює безумовне право кожної особи на звернення до суду за захистом своїх законних інтересів.

Метою судового розгляду справ за участю малолітніх або неповнолітніх осіб має бути безпосередній захист прав самої дитини, а не задоволення амбіцій одного з батьків, як це нерідко трапляється на практиці. Ця мета досягається шляхом ухвалення справедливого судового рішення, спрямованого на гармонізацію та відновлення внутрішньосімейних відносин. З огляду на це, суди зобов'язані неухильно дотримуватися процесуальних норм, що наділяють дитину відповідним обсягом прав, та гарантувати їх реалізацію.

Варто зауважити, що різноманітні аспекти захисту сімейних прав та інтересів дитини в порядку цивільного судочинства вже ставали предметом ґрунтовних досліджень таких вчених, як Волкова Н.В., Красицька Л.В., Кройтор В.А., Ліник Є.П., Омельчук Т.В., Ромовська З.В., Труба В.І., Сердечна Л.І., Ходак С.М., Чурпіта Г.В. та інших.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в сучасних реаліях суспільство дедалі частіше стикається із системними порушеннями сімейних прав неповнолітніх, що вимагає вироблення новітніх підходів до їх охорони. Проблематика вирішення спорів, пов'язаних із вихованням дітей, сьогодні потребує глибокого наукового осмислення задля підвищення ефективності правосуддя. Окреслені тенденції підтверджують об'єктивну необхідність детального вивчення наявних способів захисту сімейних прав дитини та аналізу відповідної правозастосовної практики.

Метою курсової роботи є розкриття теоретико-правових аспектів захисту сімейних прав та інтересів дитини, а також комплексний аналіз практики розгляду цієї категорії справ у цивільних судах.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- розкрити зміст поняття та специфіку захисту сімейних прав та інтересів дитини;
- проаналізувати існуючі форми та способи захисту прав неповнолітніх у сімейних правовідносинах;
- з'ясувати критерії цивільної юрисдикції спорів щодо захисту сімейних прав дитини;
- охарактеризувати процесуальний статус дитини у справах позовного провадження;
- дослідити порядок судового розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини за правилами позовного провадження;
- виявити процесуальні особливості розгляду цієї категорії справ у наказному та окремому провадженнях.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення захисту сімейних прав та інтересів дитини в межах цивільного судочинства.

Предметом дослідження є механізм захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, відповідні норми матеріального і процесуального права, а також практика їх застосування судами.

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕХАНІЗМІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ У СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

1.1. Суть та визначальні ознаки захисту інтересів дітей

Відповідно до положень статті 55 Конституції України, кожній людині гарантується невід'ємне право захищати свої права і свободи від будь-яких порушень і протиправних посягань усіма можливими засобами, які не заборонені чинним законодавством. Більше того, після вичерпання всіх доступних національних засобів юридичного захисту, особа наділяється правом звертатися за відстоюванням своїх порушених прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи органів міжнародних організацій, членом або безпосереднім учасником яких є Україна [1]. Ця фундаментальна конституційна норма знаходить свій логічний розвиток та відображення у ст. 18 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [2]. Зазначена стаття передбачає, що кожен учасник сімейних правовідносин, який досяг чотирнадцятирічного віку, наділяється правом на самостійне та безпосереднє звернення до суду задля захисту власного права або охоронюваного законом інтересу. При розгляді таких справ суд застосовує визначені ч. 2 ст. 18 СК України способи захисту сімейних прав та інтересів, однак варто наголосити, що наведений у законі перелік не є вичерпним і цілком може охоплювати інші специфічні способи захисту, зумовлені характером конкретних правовідносин.

Право на захист сімейних прав та інтересів дитини становить собою абсолютно самостійне суб'єктивне право. Воно покликане гарантувати неповнолітній особі своєчасний та ефективний захист з боку держави та інших уповноважених суб'єктів, а також слугує надійним базисом для повноцінної реалізації всіх інших прав дитини.

Досліджуючи цю проблематику, науковиця Н. В. Волкова цілком обґрунтовано звертає увагу на яскраво виражений комплексний характер інституту захисту прав та законних інтересів дитини. За її переконанням, цей інститут органічно акумулює в собі «захист прав та інтересів дитини, що

виникають із цивільних, сімейних, житлових, трудових та інших правовідносин» [3, с. 44]. З огляду на це, захист саме сімейних прав та інтересів дитини розглядається як одна з ключових складових загального механізму захисту дитинства.

Аналізуючи специфіку судових справ, що впливають безпосередньо із сімейних правовідносин, процесуаліст І. В. Андронов влучно зазначає, що «дані категорії справ підпадають завжди під цивільну юрисдикцію (ст. 19 ЦПК України); вони мають особистісний характер, оскільки зачіпають взаємини всередині сім'ї; забезпечення пріоритету інтересів дитини перед іншими учасниками сімейних правовідносин; особливості суб'єктного складу тощо» [4, с. 11-13]. Механізм реалізації права на захист, зокрема й щодо сімейних прав та інтересів дитини, об'єктивно виникає та активізується у разі настання певних юридичних фактів, таких як порушення, невизнання або безпідставного оспорування сімейного суб'єктивного права та охоронюваного інтересу.

Порушення прав та інтересів дитини у правовій доктрині прийнято розуміти як будь-яке протиправне зменшення обсягу її прав чи перешкоджання в їх реалізації. Класичним прикладом такої ситуації є випадки, коли батьки свідомо чи з необережності не виконують свої прямі обов'язки щодо належного утримання або виховання дитини. У подібних випадках судовий захист прав дитини здійснюється шляхом пред'явлення позовних вимог, зокрема: про позбавлення батьків батьківських прав; про примусове стягнення аліментів на утримання; або ж про відібрання дитини без позбавлення батьківських прав.

Під невизнанням сімейних прав та інтересів дитини мається на увазі пасивне заперечення факту наявності правового зв'язку між особами, які об'єктивно є учасниками певних сімейних правовідносин. Висвітлюючи цей аспект, Л. В. Красицька слушно вказує: «...у разі народження дитини поза шлюбом батько дитини достатньо часто не визнає наявності сімейних зв'язків з дитиною та її матір'ю, тому мати дитини звертається до суду з позовом про визнання батьківства» [5, с. 264]. Водночас, про оспорування сімейних прав та інтересів доцільно вести мову в тих ситуаціях, коли один з учасників сімейних

правовідносин вдається до активних дій і відкрито не визнає наявності певного права в іншій особі (судові справи про оспорування батьківства).

Процес захисту порушених сімейних прав та інтересів найчастіше відбувається за правилами позовного провадження. Поряд із цим, ефективний захист сімейних прав та інтересів дитини може здійснюватися і з метою встановлення певного юридичного факту чи для зміни сімейно-правового статусу дитини в порядку окремого провадження. Як приклад можна навести справи про встановлення факту батьківства чи материнства, а також справи про усиновлення тощо. Крім того, у судовій практиці трапляються специфічні категорії справ, які мають превентивний характер і прямо спрямовані на недопущення ймовірного порушення права в майбутньому (наприклад, розгляд заяв про видачу та продовження дії обмежувального припису щодо дитини в умовах домашнього насильства).

Своєю чергою, за правилами наказного провадження, відповідно до п. п. 4-5 ч. 1 ст. 161 Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) [6], здійснюється спрощений розгляд вимог про стягнення аліментів на утримання дитини. Відтак, у цьому форматі має місце швидкий та ефективний захист саме безспірних сімейних прав та інтересів неповнолітньої особи. З огляду на зазначене, варто підкреслити, що захист сімейних прав та інтересів дитини становить собою складний комплекс дій юрисдикційних і неюрисдикційних органів, а також уповноважених осіб. Ці дії покликані відновити порушені, невизнані або оспорувані суб'єктивні сімейні права, встановити об'єктивну наявність безспірних прав та інтересів дитини, а також, у спеціально передбачених законом випадках, забезпечити надійне недопущення або попередження посягань на сімейні права та інтереси дитини в майбутньому.

Отже, у межах цивільного судочинства право на захист сімейних прав і інтересів дитини виникає та реалізується у таких основних випадках: факт порушення, невизнання чи оспорування сімейних прав та інтересів дитини; порушення безспірних суб'єктивних прав дитини; об'єктивна необхідність встановлення юридичного факту чи зміни правового статусу дитини; а також

потреба у превентивному попередженні і недопущенні порушення прав та інтересів у майбутньому. Водночас, гарантоване право на звернення до суду в порядку цивільного судочинства в разі посягання на сімейні права і інтереси дитини забезпечується як особисто кожній дитині, так і шляхом представництва через законного представника, органи та особи, які наділені установленим законом правом на звернення до суду в інтересах неповнолітнього.

Як відомо, норми сімейного права комплексно регулюють особисті немайнові та майнові відносини, що виникають між членами сім'ї, а у спеціально визначених законом випадках – і між іншими пов'язаними особами. Слід зауважити, що особисті немайнові відносини, які підпадають під регулювання сімейним законодавством, є досить неоднорідними за своєю структурою. Особливою, визначальною ознакою цих особистих немайнових прав і обов'язків батьків та дітей є те, що окремі з них виступають одночасно і їхніми безумовними суб'єктивними сімейними обов'язками.

При порівняльному аналізі з майновими відносинами стає очевидним, що особисті немайнові відносини мають переважаючий, первинний характер. Це пояснюється тим, що майнові відносини в сім'ї завжди тісно пов'язані з немайновими зв'язками і, як правило, безпосередньо впливають з них.

1.2. Законодавчі форми та юрисдикційні способи відновлення порушених прав

Процес захисту сімейних прав та охоронюваних законом інтересів здійснюється у суворій відповідності з передбаченим законом процедурним порядком. Це означає, що поновлення порушених прав відбувається виключно шляхом застосування законодавчо регламентованих форм та способів захисту. Зокрема, згідно з нормативними положеннями ч. 2 ст. 18 СК України: «Суд застосовує способи захисту, які встановлені законом або домовленістю (договором) сторін. Способами захисту сімейних прав та інтересів зокрема є: 1) встановлення правовідношення; 2) примусове виконання добровільно не виконаного обов'язку; 3) припинення правовідношення, а також його

анулювання; 4) припинення дій, які порушують сімейні права; 5) відновлення правовідношення, яке існувало до порушення права; 6) відшкодування матеріальної та моральної шкоди, якщо це передбачено цим Кодексом або договором; 7) зміна правовідношення; 8) визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб» [2].

Водночас, цивільним процесуальним законодавством передбачено важливу правову гарантію. Відповідно до ч. 2 ст. 5 ЦПК України, якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту порушеного, невизнаного або оспорюваного права, свободи чи інтересу особи, яка звернулася до суду, суд відповідно до викладеної в позові вимоги такої особи може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону [6].

Слід зауважити, що у сучасній цивільній процесуальній науці та доктрині сімейного права не вщухають теоретичні дискусії з приводу класифікації форм захисту сімейних прав і інтересів дитини. Так, дослідниця Н. В. Паламарчук цілком справедливо звертає увагу на те, що «у науковій літературі можна знайти різні критерії, які беруться в основу виокремлення тих чи інших видів форм захисту. Але домінуючим все ж таки є правовий статус суб'єкта здійснення захисту. Залежно від нього форми захисту цивільних прав поділяють на юрисдикційні і неюрисдикційні» [7, с. 115]. Аналогічні обґрунтовані позиції систематично зустрічаються і у ґрунтовних працях інших провідних науковців-цивілістів [8, с. 22; 9, с. 70].

Безпосередній розподіл існуючих форм захисту сімейних прав та законних інтересів дитини на юрисдикційні та неюрисдикційні прямо залежить від правового статусу суб'єктів, які наділені відповідними владними повноваженнями на здійснення такого захисту. Юрисдикційна форма захисту передбачає діяльність спеціально уповноважених державних органів, які мають право на здійснення захисту сімейних прав та інтересів дитини суворо у відповідності до норм чинного законодавства. До системи таких компетентних

органів традиційно належать: суд, органи опіки та піклування, органи нотаріату тощо [8, с. 20].

На противагу цьому, неюрисдикційна форма захисту не пов'язана з владною діяльністю державних інституцій. Її здійснюють інші уповноважені суб'єкти, наприклад: батьки дитини, призначені опікуни та піклувальники, педагогічні працівники, медичні фахівці, а також представники громадських організацій. Важливо зазначити, що юрисдикційні та неюрисдикційні форми захисту жодним чином не виключають, а навпаки – органічно та системно доповнюють одна одну, створюючи цілісний механізм охорони дитинства.

Спираючись на фахову позицію І. Л. Сердечної, у межах юрисдикційної форми доцільно виокремлювати судовий та позасудовий захист сімейних прав та інтересів. Дослідниця зазначає, що сутність судового захисту зводиться до можливості особи звернутися за відновленням порушеного, оспорюваного чи невизнаного права безпосередньо до суду. Натомість позасудова форма передбачає залучення інших компетентних інституцій, серед яких авторка називає органи опіки та піклування, нотаріат, адвокатуру, прокуратуру тощо [10, с. 173].

Важливою, визначальною особливістю судового захисту сімейних прав та інтересів неповнолітніх є те, що виключно в судовому порядку може бути ефективно захищене абсолютно будь-яке порушене право дитини, незалежно від його специфіки. Суд, безпосередньо вирішуючи складний правовий спір, відновлює незаконно порушене право однієї зі сторін конфлікту та одночасно надійно захищає від можливого необґрунтованого порушення або неправомірного обмеження охоронюване законом право іншої сторони. Таким чином, сутність судового захисту полягає не лише у фактичному відновленні вже порушених прав та інтересів дитини, а й у превентивному попередженні ймовірних посягань на них у майбутньому.

З цього приводу в науковій літературі наголошується, що суд виступає не лише суб'єктом цивільного процесу, а й уповноваженим органом державної влади, який здійснює правосуддя та вирішує всі правові питання щодо захисту

сімейних прав дитини [11, с. 21]. До його виключної компетенції належить детальне з'ясування обставин справи, об'єктивна оцінка доказів та ухвалення загальнообов'язкових справедливих рішень. Водночас, згідно з ч. 3 ст. 45 ЦПК України, на суд покладається прямий обов'язок сприяти створенню належних умов для реалізації малолітньою чи неповнолітньою особою її прав, гарантованих національним законодавством та ратифікованими міжнародними договорами [6]. Вітчизняний законотворець свідомо надав судовій інстанції значно ширші та більш універсальні повноваження у чутливих питаннях захисту сімейних прав і інтересів дитини у порівнянні з компетенцією будь-яких інших юрисдикційних органів.

Діяльність органів опіки та піклування доцільно розглядати як специфічну адміністративну форму захисту сімейних прав та інтересів дитини. Є. П. Лінік визначає їх як створені державою спеціальні інституції, покликані вирішувати питання виховання, навчання, утримання та всебічного захисту прав дітей, які з різних причин залишилися без батьківського піклування [11, с. 16]. Доповнюючи цю тезу, І. Л. Сердечна відносить до компетенції зазначених органів захист дитячих інтересів під час вирішення спорів щодо виховання та спілкування з батьками [10, с. 175]. Зі свого боку, С. М. Ходак наголошує на їхній активній ролі у влаштуванні таких дітей, встановленні опіки чи піклування, контролі за дотриманням їхніх прав, а також в укладенні та нагляді за виконанням договорів патронату [13, с. 146]. Окрім судового та адміністративного, нотаріальний порядок захисту також чітко закріплено в нормах національного цивільного законодавства. Так, у положеннях ст. 18 ЦК України прямо вказано: «...захист цивільних прав здійснюється нотаріусом шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом» [14]. Досліджуючи це питання безпосередньо у контексті нотаріального захисту сімейних прав та інтересів дитини, В. І. Борисова та І. В. Жилінкова зазначають, що «...таким шляхом нотаріус здійснює захист і сімейних прав» [15, с. 73]. Практичним підтвердженням цього є те, що відповідно до правил ст. 189 СК України, батьки мають право укласти договір про сплату аліментів на утримання

дитини, в якому зазначаються розмір та строки виплати аліментів. У разі невиконання одним із батьків свого обов'язку за договором аліменти з нього можуть стягуватися на підставі виконавчого напису нотаріуса [2].

Слід зауважити, що такої самостійної форми захисту виключно сімейних прав, як «самозахист», загальні норми сімейного законодавства прямо не виокремлюють. Однак, ч. 1 ст. 154 СК України безпосередньо передбачає невід'ємне право батьків на самозахист своєї дитини, повнолітніх дочки та сина [2]. Аналізуючи зміст цієї правової норми, З. В. Ромовська аргументовано звертає увагу на закріплене в ній право батьків самостійно, без звернення до будь-яких уповноважених органів, захищати інтереси дитини. Дослідниця уточнює, що такий захист може полягати в усуненні перешкод щодо реалізації особистих немайнових і майнових прав, а також у вжитті необхідних заходів для відновлення прав, порушених іншими особами [16, с. 321]. Таким чином, самозахист особистих немайнових і майнових прав батьків та дітей становить собою усвідомлену, цілеспрямовану діяльність матері, батька і самої дитини, що здійснюється виключно власними силами, без залучення юрисдикційних органів, посадових чи службових осіб у разі порушення або наявності реальної загрози порушення їхніх законних сімейних прав. Ця діяльність включає в себе виконання юридичних або фактичних дій, які закон дозволяє і які повністю відповідають моральним принципам суспільства, з метою негайного припинення та попередження порушень, а також повного відновлення порушених правових благ.

РОЗДІЛ 2. СУДОВИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ДИТИНИ В ПОРЯДКУ ПОЗОВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Предметна та суб'єктна юрисдикція сімейних спорів

За нормами цивільного процесуального законодавства України, розгляд справ про захист сімейних прав і інтересів неповнолітньої дитини в судовому порядку може здійснюватися за правилами позовного, окремого та наказного проваджень. Загальне позовне провадження призначається для розгляду тих категорій справ, які з огляду на їхню складність, обсяг доказової бази або інші специфічні обставини недоцільно та неможливо розглядати у порядку спрощеного позовного провадження (ч. 4 ст. 19 ЦПК України). На практиці переважна більшість справ щодо захисту прав та інтересів дитини розглядається саме за правилами загального позовного провадження. До цієї категорії належать, зокрема, справи про визнання батьківства чи материнства; оспорування батьківства; позбавлення та поновлення батьківських прав; визначення місця проживання малолітньої дитини тощо. Водночас, згідно з нормами ЦПК України, судочинство у порядку позовного провадження здійснюється у двох формах: загальному позовному провадженні та спрощеному позовному провадженні (п. 2 ч. 2 ст. 19 ЦПК України).

Спрощене позовне провадження концептуально призначене для розгляду малозначних справ; справ, що виникають з трудових відносин; справ про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд; справ незначної складності та інших справ, для яких пріоритетним є швидке вирішення справи [6]. Разом з тим, у ч. 4 ст. 274 ЦПК України законодавець чітко визначає перелік спорів, які за жодних обставин не можуть розглядатися у спрощеному позовному провадженні. З-поміж них, у пункті 1 цієї частини, імперативно вказані справи, що виникають із сімейних відносин.

У сучасній цивільній процесуальній доктрині правило визначення підсудності справ за місцем проживання або місцезнаходженням відповідача класифікується як загальна територіальна підсудність (ст. 27 ЦПК України). Комплексний та системний аналіз сімейно-правових норм, у поєднанні з нормами цивільного процесуального законодавства, дає підстави для висновку про те, що специфічна категорія справ щодо захисту сімейних прав і інтересів дитини безпосередньо впливає на визначення виду територіальної підсудності.

Значний масив справ, предметом яких є захист сімейних прав і інтересів дитини, розглядається відповідно до правил загальної територіальної підсудності. Проте, враховуючи особливу вразливість суб'єктів сімейних відносин, законодавець допускає певні, винятки із цього загального правила, свідомо надаючи позивачеві право вибору. Таким чином, у справах про захист сімейних прав і інтересів дитини особа має законодавчо закріплене право звернутися до суду з позовом за власним зареєстрованим місцем проживання чи перебування. Ч. 1 ст. 28 ЦПК України містить вичерпний перелік справ, які можуть розглядатися за місцем реєстрації позивача. До цієї категорії входять і спори щодо захисту сімейних прав дітей, а саме - позови про стягнення аліментів, збільшення їх розміру, оплату додаткових витрат на дитину, стягнення неустойки (пені) за прострочення сплати аліментів, індексацію аліментів, зміну способу їх стягнення, про визнання батьківства відповідача [6]. Водночас, досліджуючи цю правову норму, Н. В. Волкова слушно звертає увагу на певну процесуальну колізію: «діюча норма цивільного процесуального законодавства передбачає тільки розгляд справ за правилами альтернативної територіальної підсудності щодо збільшення розміру аліментів, а щодо зменшення розміру аліментів, то такі справи розглядаються за правилами загальної територіальної підсудності» [3, с. 154].

Відповідно до положень ч. 15 ст. 28 ЦПК України, позови до кількох відповідачів, які проживають або знаходяться в різних місцях, пред'являються за місцем проживання або місцезнаходженням одного з відповідачів за вибором позивача [6]. Наприклад, у справах про позбавлення батьківських прав, якщо

позовна заява одночасно пред'являється до обох батьків, які фактично проживають окремо, такий позов може бути поданий (за вмотивованим вибором позивача) за місцем проживання будь-якого з відповідачів. Крім того, у сучасній судовій практиці непоодинокими є випадки, коли задля процесуальної економії та швидкого вирішення спору відбувається об'єднання кількох однорідних вимог в одне провадження. Наприклад, ч. 2 ст. 166 СК України прямо передбачає можливість розгляду справи про позбавлення батьківських прав одночасно із вирішенням вимоги про стягнення аліментів на утримання дитини. З огляду на те, що відповідно до ч. 1 ст. 28 ЦПК України позов про стягнення аліментів може пред'являтися за місцем проживання чи перебування позивача, застосовується правило «поглинання».

Аналізуючи специфіку розгляду спорів про стягнення аліментів, слід додати, що разом із цією основною вимогою можуть заявлятися й інші, супутні вимоги – наприклад, про визначення місця проживання малолітньої дитини або про визнання батьківства. Об'єднання таких вимог в одне провадження є процесуально доцільним і цілком узгоджується з нормами цивільного процесуального права.

Схожий механізм застосовується і тоді, коли позовна вимога щодо визначення місця проживання малолітньої дитини заявляється одночасно з вимогою про розірвання шлюбу між її батьками. У такій ситуації позовна заява також може бути подана за правилами альтернативної територіальної підсудності, що прямо передбачено нормами ч. 2 ст. 28 ЦПК України.

Системне тлумачення правових дефініцій, закріплених у ст.ст. 27 та 28 ЦПК України, засвідчує, що альтернативна територіальна підсудність наділяє особу диспозитивним правом на власний розсуд звертатися до одного з кількох судів, які чітко визначені в законі. Проте наявність права на альтернативну підсудність жодним чином не позбавляє позивача можливості подати позовну заяву за класичними правилами загальної територіальної підсудності (ст. 27 ЦПК України). Як резюмує ч. 16 ст. 28 ЦПК України, позивач має право на вибір між

кількома судами, яким згідно з цією статтею підсудна справа, за винятком виключної підсудності, встановленої ст. 30 ЦПК України [6].

2.2. Участь дитини в цивільному процесі: права, обов'язки та гарантії

Відповідно до положень ч. 2 ст. 18 СК України, кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу [2]. Рівнозначна за змістом правова норма задекларована і у ч. 4 ст. 152 СК України, яка імперативно передбачає, що дитина має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років [2]. Варто зазначити, що такий концептуальний підхід законодавця підтримується не всіма науковцями. Зокрема, В. І. Труба висловлює критичне зауваження, наголошуючи, що «дана норма не повною мірою відповідає чинному цивільному і цивільному процесуальному законодавству, що обумовлене, зокрема, а системним прийняттям СК України і ЦК України» [17, с. 77–79]. Водночас, цілком слушною та обґрунтованою видається і позиція цього автора щодо можливості безпосереднього звернення до суду особи, яка досягла 14 років, за захистом своїх сімейних прав та інтересів виключно у тих випадках, що прямо визначені нормами СК України (ст.ст. 165, 160, 156, 240 СК України).

Натомість, З. В. Ромовська дотримується протилежного погляду, вважаючи такий підхід основною новелою СК України. Дослідниця аргументовано підкреслює, що «...дитина, якій виповнилось 14 років, має право самостійно подати позовну заяву на захист своїх прав або інтересів, зокрема позовну заяву про розірвання шлюбу чи визнання шлюбу недійсним, визнання батьківства, стягнення аліментів, скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним. Така дитина має й всі процесуальні права позивача у процесі. Вона може бути і відповідачем (наприклад, у справі про визнання батьківства чи стягнення аліментів)» [16, с. 40].

У контексті дослідження цивільних процесуальних прав та обов'язків дитини під час розгляду судових справ щодо захисту її сімейних прав та

інтересів, необхідно детально акцентувати на специфічних особливостях останніх. За приписами ч. 3 ст. 45 ЦПК України, суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [6]. Таким чином, під час судового розгляду справи про захист сімейних прав і інтересів, дитина наділяється повним обсягом прав та обов'язків учасника справи, які законодавчо задекларовані у ст. 43 ЦПК України. Більше того, якщо дитина безпосередньо виступає стороною у справі, вона автоматично набуває всіх процесуальних прав і обов'язків сторони.

Попри те, що процесуальний закон наділяє дитину загальними правами та обов'язками сторони, він водночас закріплює за нею і додаткові, специфічні процесуальні гарантії. Відповідно до ст. 45 ЦПК України, дитина має право: 1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки; 2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд; 3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України [6]. Як прямо вбачається з тексту цієї правової норми, законодавцем беззаперечно гарантовано право дитини на вільне висловлювання власної думки у суді.

Необхідно наголосити, що аналогічне положення системно закріплене і в інших актах як національного, так і міжнародного законодавства. Зокрема, відповідно до вимог ст. 171 СК України, думка дитини повинна бути обов'язково врахована під час розгляду та вирішення будь-яких питань, що безпосередньо стосуються її життя. Крім того, сімейний закон містить цілу низку конкретних випадків, коли заслуховування думки дитини є процесуальним обов'язком суду. Так, у ситуаціях, що передбачені ст. 148-149 СК України, ст. 160 СК України, ст. 179 СК України, ст. 218 СК України, ч. 2 ст. 229 СК України, ч. 1 ст. 231 СК України, ч. 1 ст. 249 СК України, ст. 253 СК України, ч. 2 ст. 256-3 СК України,

ч. 2 ст. 256-7 СК України, під час судового розгляду справи думка неповнолітнього учасника має бути належним чином врахована.

Таким чином, у разі якщо дитина за рівнем свого розвитку об'єктивно здатна сформулювати та висловити свою думку, вона повинна бути беззаперечно вислухана судом у процесі розгляду та вирішення спору щодо захисту її сімейних прав і інтересів. Проте, поряд із цим, не варто ігнорувати важливі законодавчі застереження, задекларовані у ч. 3 ст. 171 СК України, згідно з якими суд має право ухвалити рішення навіть всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси [2]. Роз'яснюючи це складне питання, Верховний Суд у своїй Постанові від 20 березня 2019 року у справі № 363/3907/16-ц сформував чітку правову позицію: згода дитини на проживання з одним з батьків не повинна бути абсолютною для суду, якщо така згода не буде відповідати та сприяти захисту прав та інтересів дитини [18].

2.3. Особливості підготовки та розгляду позовів даної категорії по суті

Проведення у справах про захист сімейних прав і законних інтересів дитини суд відкриває шляхом постановлення відповідної процесуальної ухвали. Це відбувається у тому разі, якщо подана позовна заява повною мірою відповідає усім вимогам, що чітко передбачені чинним цивільним процесуальним законодавством, а також за умови об'єктивної відсутності законодавчих підстав для повернення такої заяви або ж відмови у відкритті провадження. Безпосередньо на стадії відкриття провадження суд також зобов'язаний, відповідно до приписів ст. 277 ЦПК України, вирішити процесуальне питання щодо можливого віднесення такої цивільної справи до категорії малозначних. Таке визнання дає законні підстави розглянути справу в порядку спрощеного позовного провадження, за обов'язкової умови, якщо позивачем було подано відповідне вмотивоване клопотання. У тому ж випадку, коли правовий спір визнається малозначною справою через пряму вказівку закону, окремого визнання її малозначною з боку суду не вимагається. За таких обставин суд у своїй ухвалі про відкриття провадження констатує, що справа за законом є

малозначною і підлягає розгляду за правилами спрощеного позовного провадження. Вичерпні правові підстави для розгляду справ щодо захисту сімейних прав та інтересів неповнолітньої особи в порядку спрощеного позовного провадження закріплені у ст.ст. 19 та 274 ЦПК України.

Після процесуального етапу відкриття провадження наступною обов'язковою стадією цивільного процесу є підготовче провадження. Воно становить собою самостійну та вкрай важливу стадію, що концептуально включає в себе цілу низку послідовних процесуальних дій, які виконуються як безпосередньо судом, так і всіма іншими учасниками справи. Головною метою здійснення підготовчого провадження є остаточне мирне врегулювання спору ще до початку судового розгляду по суті або ж створення усіх необхідних процесуальних передумов для забезпечення правильного, об'єктивного та максимально швидкого вирішення цивільної справи. Як слушно та аргументовано наголошують у своїх дослідженнях М. П. Курило та М. М. Шаповал: «...в даному випадку передусім маються на увазі дії, пов'язані з можливістю врегулювання спору, визначенням суб'єктного складу осіб і забезпеченням належної доказової бази у справі. Це три основні напрями, за якими має здійснюватися підготовка справи до судового розгляду» [19, с. 144].

Здійснюючи безпосередній розгляд справ щодо захисту сімейних прав та охоронюваних інтересів дитини в порядку загального позовного провадження, суду необхідно враховувати специфічні матеріально-правові аспекти кожної конкретної справи. Цей багатогранний процес включає дослідження таких позовних вимог, як визначення місця проживання малолітньої дитини, примусове стягнення аліментів на її належне утримання, процедури позбавлення та подальшого поновлення батьківських прав тощо.

Абсолютна більшість справ, предметом яких є захист сімейних прав та законних інтересів дитини, розглядається у межах загального позовного провадження. Розгляд такої справи по суті завжди відбувається у відкритому судовому засіданні, про точний час і місце якого суд завчасно та належним чином повідомляє всіх учасників справи. Згідно з чинним процесуальним

законодавством розгляд справи по суті структурно складається з кількох взаємопов'язаних етапів. Кожен з цих етапів включає чітко визначені процесуальні завдання та специфічні дії як головуєчого судді, так і інших учасників судового процесу. До таких ключових етапів у спрах про захист сімейних прав та інтересів неповнолітніх осіб беззаперечно належать: процедура відкриття розгляду справи по суті, всебічне та повне дослідження фактичних обставин справи та поданих доказів, проведення судових дебатів і постановлення законного та обґрунтованого рішення.

Варто акцентувати на тому, що в порядку позовного провадження можуть вирішуватися процесуальні питання щодо розгляду справ про захист сімейних прав та інтересів дитини у заочному порядку, тобто без безпосередньої участі відповідача у засіданні. Такий механізм є можливим виключно у випадку повторної неявки відповідача до суду (ч. 4 ст. 223 ЦПК України), за умови, якщо він був належним чином повідомлений про дату, час і місце судового засідання, не з'явився без повідомлення поважних причин своєї відсутності та не надав у встановлений судом строк письмовий відзив на позовну заяву. Ухвалення заочного рішення допускається лише за обов'язкової умови, що позивач висловив свою згоду на розгляд справи в заочному форматі. У судовій практиці до таких категорій спорів найчастіше належать справи про позбавлення батьківських прав, про примусове стягнення аліментів, щодо визначення місця проживання малолітньої особи тощо.

Після з'ясування судом усіх істотних обставин справи та перевірки їх належними доказами, головуєчий у справі суддя в обов'язковому порядку надає процесуальну можливість сторонам та іншим учасникам справи надати свої додаткові усні чи письмові пояснення задля остаточного доповнення матеріалів справи. Лише після вичерпання таких можливостей суд офіційно завершує з'ясування обставин справи та перевірку їх доказами, про що постановляє відповідну процесуальну ухвалу, після якої процесуально переходить до стадії судових дебатів. Окремо слід підкреслити, що у разі розгляду справи за правилами спрощеного позовного провадження стадія судових дебатів не

проводиться. За загальним правилом, розгляд цивільної справи по суті завершується ухваленням судового рішення, яке має суворо та неухильно відповідати імперативним вимогам матеріального і процесуального законодавства України.

Зміст та форма судового рішення у справах про захист сімейних прав і законних інтересів дитини повинні відповідати загальним процесуальним вимогам ст. 265 ЦПК України. Структурно таке рішення складається з чотирьох логічно пов'язаних частин: вступної, описової, мотивувальної та резолютивної. При ухваленні рішення у цій категорії справ суд повинен не лише спиратися на спеціальні норми СК України, але й імплементувати відповідні положення міжнародного права. Це дозволяє повною мірою відобразити специфіку судового провадження, яке своїм завданням має захист найкращих інтересів дитини.

Вітчизняним законодавцем чітко визначено вичерпну низку ключових правових питань, які суд зобов'язаний вирішити безпосередньо у процесі ухвалення рішення. Зокрема, відповідно до приписів ч. 1 ст. 264 ЦПК України, суд має дати відповіді на таке: чи мали місце обставини (факти), якими обґрунтовувалися вимоги та заперечення, та якими доказами вони підтверджуються; чи є інші фактичні дані, які мають значення для вирішення справи, та докази на їх підтвердження; які правовідносини сторін впливають із встановлених обставин; яка правова норма підлягає застосуванню до цих правовідносин; чи слід позов задовольнити або в позові відмовити; як розподілити між сторонами судові витрати; чи є підстави допустити негайне виконання судового рішення; чи є підстави для скасування заходів забезпечення позову [6].

РОЗДІЛ 3. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ В НАКАЗНОМУ ТА ОКРЕМОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Процедура видачі судового наказу про забезпечення матеріальних інтересів дитини

Ст. 161 ЦПК України імперативно задекларований вичерпний перелік вимог, за наявності яких у межах цивільного судочинства може бути виданий судовий наказ.

У системі вітчизняного цивільного судочинства за правилами наказного провадження можуть розглядатися виключно вимоги щодо примусового стягнення аліментів на утримання дитини (відповідно до положень п.п. 4 та 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Важливо також відзначити принципове процесуальне застереження: такі вимоги можуть бути пред'явлені і задоволені шляхом видачі наказу лише у тому випадку, якщо вони об'єктивно не пов'язані з вимогою щодо встановлення або оспорування батьківства/материнства та не вимагають процесуального залучення інших заінтересованих осіб. Розглядаючи такі специфічні категорії справ, як встановлення батьківства (материнства) або оспорування батьківства, варто акцентувати, що в них завжди наявний спір про право, а тому вони безальтернативно розглядаються виключно за правилами загального позовного провадження. Для прикладу, якщо у процесі розгляду справи про встановлення батьківства суд офіційно встановить факт походження певної дитини від конкретної особи, така особа, відповідно до імперативних норм сімейного законодавства, одразу набуває статусу зобов'язаної утримувати дитину (тобто стає потенційним платником аліментів). Зважаючи на такий правовий зв'язок, подібні вимоги зазвичай об'єднуються в одне судове провадження. Оскільки вимога про стягнення аліментів у такому разі є повністю похідною і залежною від вирішення першочергового питання – встановлення чи оспорування батьківства (материнства), уся справа в цілому підлягає розгляду за правилами загального позовного провадження.

Крім того, якщо у справі про стягнення аліментів виникає об'єктивна процесуальна необхідність залучення інших заінтересованих осіб, вона також не може бути розглянута за спрощеними правилами наказного провадження. На цьому наголошує абзац 2 пункту 23 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів», де прямо зазначено: «...суд має вчинити передбачені ЦПК України дії щодо залучення одержувача аліментів до участі у справі. Останній залучається до участі у справі, як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, оскільки рішення суду може вплинути на права та обов'язки особи, яка вже отримує аліменти від платника аліментів» [20].

Здійснюючи розгляд вимог про стягнення аліментів на утримання дитини у наказному провадженні, доцільно звернути увагу на те, що законодавець чітко фіксує розмір аліментів, який може бути стягнутий на підставі судового наказу. Таке стягнення можливе у двох законодавчо встановлених порядках: 1) у твердій грошовій сумі, яка має становити 50% прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку (ч. 3 ст. 184 СК України та п. 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України); 2) у частці від заробітку (доходу) матері або батька дитини. Ця частка законодавчо визначена наступним чином: на одну дитину – однієї чверті, на двох дітей – однієї третини, на трьох і більше дітей – половини заробітку (доходу) платника аліментів, але не більше десяти прожиткових мінімумів на дитину відповідного віку на кожну дитину (до ч. 5 ст. 183 СК України та п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України) [2]. Разом із тим, системний аналіз норм ЦПК України дає підстави для висновку, що передбачений законом перелік вимог, на підставі яких судом може видаватися наказ про стягнення аліментів на утримання дитини, має вичерпний характер і розширеному тлумаченню не підлягає.

Комплексний зміст норм процесуального та сімейного законодавства з питань розгляду справ про стягнення аліментів у порядку наказного провадження дозволяє акцентувати на ще одному важливому аспекті. Право на звернення із вимогою про стягнення аліментів саме в порядку наказного

провадження може бути реалізоване виключно щодо дитини. Водночас у сучасній фаховій літературі щодо цього питання тривають теоретичні дискусії. Окремі дослідники наголошують на процесуальній неможливості розгляду справ про стягнення аліментів на повнолітніх дітей у наказному провадженні. Свою позицію вони аргументують відсутністю законодавчо закріпленого прожиткового мінімуму для осіб старше 18 років та тим, що такі виплати переважно стягуються у твердій грошовій сумі. На їхнє переконання, необхідність з'ясування матеріального стану боржника прямо вказує на наявність спору про право [21, с. 90]. Натомість інша група науковців обґрунтовано відкидає такий підхід, зазначаючи, що згідно з ч.ч. 2, 3 ст. 1 Закону України «Про прожитковий мінімум», повнолітні діти належать до категорії працездатних осіб, для яких державою чітко встановлено відповідний розмір прожиткового мінімуму [22, с. 302].

Згідно зі змістом ч. 2 ст. 160 ЦПК України, із заявою про видачу судового наказу може звернутися особа, якій належить право вимоги щодо стягнення аліментів, а також органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб [6].

Процесуальна заява про видачу судового наказу щодо стягнення аліментів на утримання дитини, згідно з нормами п.п. 4 та 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, подається до суду з дотриманням загальних правил підсудності, які чітко визначені у ст. 162 ЦПК України. Детальний аналіз норм цивільного процесуального законодавства засвідчує, що серед обов'язкових вимог до оформлення заяви про видачу судового наказу законодавець прямо передбачає обов'язок заявника не лише вказати вичерпний перелік доказів, які підтверджують обставини, на яких ґрунтуються його вимоги, але й фактично додати до заяви повний пакет належних письмових документів (доказів).

Розглядаючи питання доказування, слід особливо зазначити, що наказне провадження становить собою максимально спрощений вид судового розгляду. Це правило повною мірою стосується також процедури подання та подальшої оцінки доказів судом. Відповідно до положень ч. 1 ст. 167 ЦПК України, розгляд

цивільної справи про стягнення аліментів на утримання дитини в порядку наказного провадження здійснюється суддею одноособово, без проведення судового засідання і без повідомлення заявника та боржника [6].

У зв'язку з цим, з точки зору цивільного процесуального законодавства України, наказне провадження характеризується суто письмовою формою захисту суб'єктивних прав та інтересів. Суд досліджує та розглядає подану заяву про видачу судового наказу виключно на підставі наданих письмових доказів, що підтверджують обґрунтованість вимог заявника, без залучення до безпосереднього розгляду учасників справи. При цьому незмінним залишається базове процесуальне правило, закріплене у ч. 1 ст. 81 ЦПК України, згідно з яким кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України [6].

3.2. Розгляд справ щодо усиновлення та інших питань охорони дитинства в окремому провадженні

В юридичній літературі окреме провадження обґрунтовано характеризується як самостійний вид цивільного судочинства, що наділений специфічним процесуальним порядком розгляду та вирішення чітко визначеного у законі переліку цивільних справ. Легальне законодавче визначення цього інституту надається у ч. 1 ст. 293 ЦПК України: окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, в порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав [6].

Відповідно до положень ч. 2 ст. 293 ЦПК України наведено вичерпний перелік справ, що можуть розглядатися за правилами окремого провадження, серед яких окреме та надзвичайно важливе місце посідають справи про усиновлення дитини.

Варто акцентувати, що об'єкт та способи судового захисту в непозовному судочинстві відрізняються від тих, що притаманні позовному та наказному провадженням. Об'єктом судового захисту у справах окремого провадження традиційно виступає охоронюваний законом інтерес. Зі свого боку, способи захисту прав та інтересів полягають у юридичному підтвердженні наявності чи відсутності юридичних фактів, які мають визначальне значення для охорони прав і інтересів осіб чи створення належних передумов здійснення ними особистих немайнових або майнових прав, а також підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав. З огляду на це, цілком логічним видається твердження про те, що «об'єкт та спосіб судового захисту можуть бути критеріями класифікації справ окремого провадження» [23, с. 39].

Як правило, у справах непозовного характеру законодавець визначає правила територіальної підсудності індивідуально, майже стосовно кожної категорії справ. Для прикладу, територіальна підсудність спорів щодо посиротілих дітей чітко врегульована ст. 310 ЦПК України, відповідно до якої заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання [6].

Особливістю справ, які розглядаються порядком окремого провадження, є об'єктивна відсутність спору про право цивільне. Зважаючи на специфіку цієї категорії справ та відсутність спору про право, у них не беруть участі сторони, які мають протилежні юридичні інтереси. Саме тому під час розгляду справ окремого провадження, відповідно до вказівки ч. 3 ст. 294 ЦПК України, повністю відсутній принцип змагальності сторін. Наведена норма зумовлює також і недієвість класичного процесуального правила щодо суворих меж розгляду справи, оскільки за відсутності принципу змагальності суд діє більш активно. У таких справах процесуальними учасниками виступають безпосередньо заявник та інші заінтересовані особи (ч. 3 ст. 42 ЦПК України). Аналогічний підхід зафіксовано і у ч. 4 ст. 294 ЦПК України, де імперативно

вказано, що суд розглядає справи окремого провадження за обов'язкової участі заявника та заінтересованих осіб.

Окремо слід зазначити, що відповідно до вимог ст. 223 СК України, у справах про усиновлення інститут процесуального представництва категорично не допускається. З огляду на таку законодавчу заборону, провадження у цих справах може бути відкрито судом виключно на підставі особистої заяви особи, яка безпосередньо є кандидатом на усиновлення дитини.

До складу обов'язкових учасників справи про усиновлення вітчизняний законодавець цілком обґрунтовано відносить саму дитину. Водночас, як слушно наголошує у своїх дослідженнях І. Ю. Татулич, «законодавець, попри те, що дитина є суб'єктом цивільних процесуальних відносин та бере участь під час розгляду справи, дає свою згоду на усиновлення, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, на жаль, не визначає її процесуальний статус у процесі» [24, с. 366].

Відповідно до приписів ч. 4 ст. 293 ЦПК України, справи про усиновлення розглядаються судом у колегіальному складі: за участю одного професійного судді та двох присяжних. Як визначено процесуальним законом, суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати (ч. 1 ст. 313 ЦПК України) [6]. У ході судового розгляду справи про усиновлення на суд покладається надзвичайно важливий обов'язок – забезпечити сувору таємницю усиновлення. Науковці Л. А. Савченко та Т. В. Шевченко обґрунтовано розуміють її як «сукупність інформації, якою володіють лише члени сім'ї та, як виняток, спеціально уповноважені особи через виконання ними своїх повноважень щодо окремих аспектів сімейного життя, розголошення якої може призвести до заподіяння значної шкоди її носіям» [25, с. 122].

Безпосереднє забезпечення збереження таємниці усиновлення відбувається у чітко визначені способи, що передбачені ст.ст. 228-231 СК

України. Разом з тим, ч. 7 ст. 7 ЦПК України акцентує увагу на тому, що за мотивованим клопотанням учасників справи та з метою належного забезпечення таємниці усиновлення, така справа може розглядатися у закритому судовому засіданні. Відтак, за буквальною тлумаченням наведеної норми, якщо заявник не заявляє відповідного клопотання, справа має розглядатися за загальними правилами цивільного судочинства – у відкритому судовому засіданні. Однак такий стан речей містить у собі очевидні процесуальні ризики і прямо суперечить сутності реалізації принципу таємниці усиновлення, оскільки не лише заявник, а також і сама дитина мають гарантоване право на її збереження. Відповідно, забезпечення таємниці усиновлення не повинно ставитися у виключну залежність від суб'єктивного бажання чи процесуальної ініціативи лише заявника.

Завершальним етапом процесу є ухвалення судом рішення. Після всебічного розгляду заяви суд ухвалює рішення, яким або повністю задовольняє заяву про усиновлення, або ж вмотивовано відмовляє в її задоволенні. Якщо за результатами розгляду суд задовольняє вимогу про усиновлення дитини, він юридично визнає дитину усиновленою конкретною особою та обов'язково вказує у своєму рішенні всі необхідні персональні дані як про усиновленого, так і про усиновлювача, що є об'єктивно потрібними для подальшої державної реєстрації факту усиновлення у відповідних органах державної реєстрації актів цивільного стану.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі основні теоретичні та практичні висновки.

Право на захист сімейних прав та охоронюваних законом інтересів дитини становить собою самостійне суб'єктивне право, що покликане гарантувати їй своєчасний та ефективний захист з боку держави та інших уповноважених суб'єктів, а також слугує фундаментальною основою для повноцінної реалізації решти прав дитини.

Теоретичний та практичний розподіл існуючих форм захисту сімейних прав та інтересів дитини на юрисдикційні та неюрисдикційні безпосередньо залежить від правового статусу суб'єктів, які наділені владними повноваженнями на здійснення такого захисту. Юрисдикційна форма захисту безальтернативно передбачає діяльність спеціально уповноважених державних органів, які мають легітимне право на захист сімейних прав та інтересів дитини суворо у відповідності до норм законодавства.

Відповідно до імперативних норм цивільного процесуального законодавства України, справи про захист сімейних прав і інтересів неповнолітньої дитини в судовому порядку підлягають розгляду за правилами позовного, окремого або наказного проваджень.

Процесуально-правовий статус дитини становить собою комплексну систему елементів, серед яких ключове місце посідають суб'єктивні права та юридичні обов'язки. У контексті аналізу цивільних процесуальних прав та обов'язків дитини під час розгляду справ із захисту її сімейних прав та інтересів, необхідно особливо акцентувати на специфіці реалізації останніх.

Під час судового розгляду справи про захист сімейних прав і інтересів, дитина наділяється повним обсягом прав та обов'язків учасника справи, які законодавчо закріплені у ст. 43 ЦПК України. Більше того, якщо дитина безпосередньо виступає стороною у справі, вона автоматично набуває всіх процесуальних прав і обов'язків сторони.

Переважна більшість спорів, предметом яких є захист сімейних прав та інтересів дитини, об'єктивно розглядається та вирішується саме в межах процедури загального позовного провадження.

У системі вітчизняного цивільного судочинства за правилами спрощеного наказного провадження можуть розглядатися виключно безспірні вимоги щодо примусового стягнення аліментів на утримання дитини.

Комплексний аналіз норм процесуального та матеріального сімейного законодавства з питань розгляду справ про стягнення аліментів у порядку наказного провадження дає обґрунтовані підстави стверджувати, що реалізація права на звернення із такою вимогою можлива виключно щодо дитини – тобто особи, яка ще не досягла повноліття.

Положеннями ч. 2 ст. 293 ЦПК України встановлено вичерпний перелік справ, що підлягають розгляду за правилами непозовного (окремого) провадження, серед яких окреме і надзвичайно важливе місце займають справи про усиновлення дитини.

Об'єкт та способи судового захисту в окремому провадженні відрізняються від механізмів, притаманних позовному та наказному провадженню. Об'єктом судового захисту у справах окремого провадження виступає охоронюваний законом інтерес, а способи захисту прав та інтересів полягають у підтвердженні наявності чи відсутності юридичних фактів, які мають визначальне значення для охорони прав і інтересів осіб чи створення належних передумов здійснення ними особистих немайнових або майнових прав, а також підтвердження наявності або відсутності неоспорюваних прав.

Фундаментальною особливістю справ, які розглядаються за правилами окремого провадження, є об'єктивна відсутність спору про право цивільне. Зважаючи на таку специфіку та відсутність спору про право, у справах про усиновлення не беруть участі сторони, які мають протилежні юридичні інтереси. Саме тому під час розгляду справ окремого провадження, відповідно до прямої вказівки ч. 3 статті 294 ЦПК України, повністю відсутній принцип змагальності сторін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 25.04.2026).
2. Сімейний Кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення 25.04.2026)
3. Волкова Н.В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2022. 432 с. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4fcfe324-d93f-4a7f-9659-af4abe691b19/content>
4. Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах : навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. 484 с.
5. Красицька Л.В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2b5a4417-b18e-45ab-8e3d-faeb52baa10a/content>
6. Цивільний процесуальний кодекс: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 28.04.2026).
7. Паламарчук Н. В. Форма і способи захисту цивільних прав нотаріусом. *Молодий вчений*. 2014. № 6. С. 114–118.
8. Кобзева Т.А., Шапіро В.С. Сімейне право України : навч. посіб. Суми : Сумський державний університет, 2015. 90 с.
9. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В .І. Борисової та І. В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
10. Сердчена І. Юрисдикційна форма захисту сімейних прав та інтересів. *Університетські наукові записки*, 2019. Т.18. С. 170–183. URL: [file:///C:/Users/PC/Downloads/63-Article%20Text-108-1-10-20200602%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/PC/Downloads/63-Article%20Text-108-1-10-20200602%20(2).pdf)

11. Волкова Н.В. Роль суду у захисті сімейних прав та інтересів дитини у цивільному процесі відповідно до судової реформи України. Новели цивільного процесуального кодексу України : матеріали кругл. столу (м. Одеса, 26 березня 2018 р.) / за заг. редакцією д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса : Фенікс, 2018. С. 20–23. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c156caab-362c-400d-8492-828c6908784e/content>
12. Лінік Є.П., Омельчук Т.В. Опіка та піклування. Київ : Видавець Фурса С. Я., 2007. 56 с.
13. Ходак С.М. Категорія інтересу в сімейному праві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Івано-Франківськ, 2020. 184 с. URL: <http://surl.li/ughpx>
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення 28.05.2024)
15. Сімейне право України : підручник / за заг. ред. В .І. Борисової та І. В. Жилінкової. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 288 с.
16. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : наук.- практ. коментар. 3- є вид., перероб. і допов. Київ : Правова єдність, 2009. 432 с.
17. Труба В.І. Питання здійснення права на захист сімейних прав та інтересів в судовому порядку. *Правова держава*. 2014. № 18. С. 76–79.
18. Постанова Верховного Суду (Касаційний цивільний суд) від 20.03.2019 р. у справі №363/3907/16- ц (провадження № 61-2179св19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80783093>
19. Курило М.М, Шаповал М.М. Мета підготовчого провадження в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С.141–146. URL: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/view/488/462>
20. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів : Постанова пленуму Верховного суду України від 15.05.2006 р. № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06#Text>

21. Кройтор В.А. Особливості порядку стягнення аліментів на неповнолітніх дітей. *Університетські наукові записки*. 2013. № 1 (45). С. 86–93. URL: <http://surl.li/uguzj>

22. Чурпіта Г.В. Концептуальні засади захисту сімейних прав та інтересів у порядку непозовного цивільного судочинства. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 479 с.

23. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.

24. Татулич І. Ю. Правове регулювання процедури усиновлення в Україні // Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift : Collective monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. 488 p. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/159/4712/9923-1>

25. Савченко Л. А., Шевченко Т. В. Таємниця усиновлення. За і проти. *Сучасні питання економіки і права*. 2013. Вип. 2. С. 122–126. URL: file:///C:/Users/PC/Downloads/Spep_2013_2_23.pdf